

ЕЛЕКТРОННІ ЗАКУПІВЛІ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ

ELECTRONIC PROCUREMENT IN UKRAINE: REFORM ISSUES IN THE CONTEXT OF COMBATING CORRUPTION

Трофименко О.Г.,
к.т.н., доцент, доцент кафедри інформаційних технологій
Національний університет «Одеська юридична академія»

Логінова Н.І.,
к.п.н., доцент, доцент кафедри інформаційних технологій
Національний університет «Одеська юридична академія»

Буката Л.М.,
доцент кафедри інформаційних технологій
Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова

У статті досліджено особливості впровадження електронних публічних закупівель в Україні. Названо досягнення та переваги впровадження електронної системи закупівель ProZorro на сучасному етапі. Проаналізовано слабкі місця системи, які потребують удосконалення. Запропоновано основні напрями вдосконалення системи електронних публічних торгів для ефективної боротьби з корупцією у сфері тендерних закупівель.

Ключові слова: публічні закупівлі, електронні закупівлі, корупція, електронна система закупівель ProZorro, державний фінансовий контроль.

В статье исследованы особенности внедрения электронных государственных закупок в Украине. Названы достижения и преимущества внедрения электронной системы закупок ProZorro на современном этапе. Проанализированы слабые места системы, требующие совершенствования. Предложены основные направления совершенствования системы электронных публичных торгов для эффективной борьбы с коррупцией в сфере тендерных закупок.

Ключевые слова: публичные закупки, электронные закупки, коррупция, электронная система закупок ProZorro, государственный финансовый контроль.

The introduction of our state electronic procurement system by our country was carried out in order to create favorable and transparent conditions for the competition of market participants and prevention of corruption in this segment.

The aim is to analyze the peculiarities of the implementation of electronic procurement in Ukraine, to identify the main tendencies in the development of the electronic procurement system and to find ways of improving the system of electronic public tenders at the present stage.

For the organization of transparent government procurement and in order to eliminate the corruption component in this process, the state supported the introduction of an electronic system of online purchases at the legislative level. ProZorro was highly appreciated by independent international experts and recognized as the best e-procurement system in the world.

The fundamental principles of transparency, fair competition and fairness of procurement decision-making criteria will help Ukraine to implement anti-corruption procurement initiatives and increase transparency of procedures, will help to overcome the existing and potential risks of procurement corruption, including the promotion of e-Procurement.

The results of the research revealed the strengths and weaknesses of e-procurement system of ProZorro, showed the need to find new approaches to the management of public procurement, market research on the demand and supply of goods and services, find ways and directions of improvement of electronic public auction, that will lead to increased competition and reduction of the corruption element in this segment.

Key words: public procurement, e-procurement, corruption, e-procurement system ProZorro, government financial control.

Одним із пріоритетних напрямів реформування України в умовах розбудови інформаційного суспільства є система публічних закупівель як важливий елемент управління національною економікою. У нашій державі держзакупівлі донедавна вважалися дуже заангажованими та корумпованими. Запровадження нашою країною системи електронних публічних закупівель здійснювалось із метою створення сприятливих і прозорих умов для конкуренції учасників ринкових відносин та запобігання корупційним діям у публічних закупівлях.

Останнім часом українські науковці приділяють значну увагу аналізу існуючої системи державних закупівель в порівнянні зі світовим передовим досвідом реалізації систем закупівель. Питаннями впливу процесу євроінтеграції на сферу державних закупівель займався В. Дараган [1], аналізом досвіду країн ЄС з організації державних закупівель – Є. Романенко і Р. Щокін [2], теоретико-методологічними заходами функціонування електронної системи – Н. Шавлай [3], О. Міняйло і А. Костенко [4], визначенням критеріїв кількісної та якісної оцінки системи державних закупівель – Н. Ткаченко [5], аспектами державного регулювання економіки – А. Мазаракі [6]. Але у зв'язку із законодавчими змінами і трансформацією електронної системи закупівель від

державних тендерів до можливості проведення публічних тендерних процедур потребує дослідження саме публічні електронні закупівлі. Разом із тим актуальності набувають питання вдосконалення системи електронних публічних торгів, що має призвести до підвищення конкуренції та зниження корупційного елемента у цьому сегменті.

Метою статті є аналіз особливостей впровадження електронних закупівель в Україні, виявлення сильних та слабких місць електронної системи закупівель та пошук напрямів удосконалення системи електронних публічних торгів на сучасному етапі як ефективного засобу в забезпеченні прозорості проведення тендерів та боротьби з корупцією у сфері публічних закупівель.

У процесі дослідження використано національні та міжнародні законодавчі акти у сфері публічних закупівель, дані внутрішньої системи моніторингу електронних закупівель, а також фахові наукові літературні джерела за обраною тематикою. Для вирішення поставлених завдань застосовано загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: діалектичний, абстрактно-логічний, індукції та дедукції, системного аналізу і синтезу.

Для організації прозорого проведення публічних закупівель та з метою усунення корупційної складової частини

в цьому процесі держава на законодавчому рівні підтримала запровадження електронної системи ProZorro. З 1 серпня 2016 року [7] усі держпідприємства і комунальні організації зобов'язані проводити тендери тільки в онлайн та тільки за допомогою ProZorro (<https://prozorro.gov.ua>). Тільки за перший рік роботи системи онлайн-закупівель ProZorro дозволила зекономити 19 млрд. грн. бюджетних коштів [8]. Завдяки спрощенню доступу бізнесу до тендерів збільшується конкуренція. ProZorro забезпечує прозорість та публічність усіх тендерних процедур. Зростає довіра бізнесу до системи. Її високо оцінили незалежні міжнародні експерти і визнали найкращою системою електронних закупівель у світі [9], про що свідчать премія World Procurement Awards 2016 та найвища нагорода на третій щорічній церемонії Open Government Awards 2016 у Парижі. Нині проект виходить на міжнародний рівень: впроваджується у Молдові [8], існують домовленості з іншими країнами.

За час роботи системи онлайн-закупівель у неї з'явилося багато прихильників, завдяки таким перевагам:

- для держави: посилення боротьби з корупцією; збільшення кількості постачальників; інтеграція і взаємодія між органами влади; професійний моніторинг закупівель; економія бюджетних коштів; скорочення персоналу [3]; стимулювання малого та середнього бізнесу та збільшення податкових надходжень до бюджету;

- для бізнесу: відкритий доступ до обслуговування державного сектору; зростання конкуренції;

- для замовників: публічність процесу проведення закупівель сприяє зростанню конкуренції, і відповідно, в замовників виникає можливість придбати товари, роботи або послуги за прийнятними цінами;

- для громадськості: відкритість електронних закупівель надає вільний доступ до інформації про розміщення державних замовлень і витрати державних органів влади, тобто є змога, якщо не контролювати, то принаймні слідкувати за здійсненням даного процесу.

Разом із тим за час роботи виявились слабкі місця системи ProZorro, які потребують її подальшого вдосконалення, а саме:

- можливість під час формування електронного оголошення завантаження учасниками тендерної документації з нечітким описом предмета закупівлі, що дозволяє приховати тендер для загалу, і тоді лише «довірений» постачальник зрозуміє, про що йдеться в тендері. Прикладами цього є випадки, коли в оголошенні не вказуються або нехтуються суттєві деталі, наприклад, місце виконання робіт та послуг чи предмет замовлення. Інколи оголошення містять посилання на додаток, в якому нібито визначено опис предмета закупівлі, а сам додаток відсутній. І хоча в електронних закупівлях є період уточнення пропозиції, коли учасник може вимагати уточнення тендерної документації, це вимагає додаткових зусиль від учасників. Такі ситуації ускладнюють визначення учасниками можливої рентабельності даного проекту через нерозуміння предмету закупівлі і, як результат, низька конкуренція на таких торгах;

- можливість проведення тендерів, документація яких має нечіткі формулювання та/або навмисно внесені граматичні помилки в назви товарів на торгах, щоб вони не видавались за пошуковими запитами. Низька якість оголошень замовників дозволяє зменшити або навіть усунути конкуренцію. Наприклад, на торгах у замовленні Київського міського клінічного онкологічного центру товар «швабра» було визначено в оголошенні як «прилад із тримачем та насадкою» [10]. Це дозволило усунути конкуренцію, і торги виграв замовник з вартістю однієї швабри 2 500 грн/шт. На жаль, такі випадки не поодинокі. Існують приклади завантаження нечитабельної тендерної документації. За показниками внутрішньої системи моніторингу bi.prozorro.gov.ua, 79% закупівель мають низьку якість

оголошень, 72,5% – характеризуються низькою конкурентною активністю [11]. Тобто у відкритій і публічній системі є певна шпарина «грати за старими правилами», що дозволяє надалі збагачуватись чиновникам на тендерах за рахунок бюджетних коштів;

- можливість подання оголошення під конкретного замовника як ще один дієвий спосіб усунення конкуренції. Наприклад, зазначення конкретного кольору чи виробника продукції, кількості ліцензованих працівників на підприємстві постачальника, досвіду роботи підприємства на ринку, кількості проведених аналогічних робіт / послуг тощо. Вочевидь, таким критеріям відповідатиме тільки певний постачальник, а решта отримає відмову через невідповідність якомусь із зазначених критеріїв. Так, НАК «Нафтогаз України» під час закупівлі броньованого автомобіля преміум-класу висунула вимоги щодо певної марки автомобіля [10], що фактично забезпечило перемогу конкретному постачальнику;

- можливість здійснення безпідставних дискваліфікацій із формальних підстав «небажаних» переможців торгів під час укладення договору. Наприклад, інколи причинами таких дискваліфікацій може бути нумерація сторінок замість аркушів (або аркушів замість сторінок), неправильно поставлені коми тощо [10];

- наявність умов, сприятливих для участі в торгах підставних фірм, коли чиновник, зловживаючи службовим становищем, за згодою з постачальником реєструють підставну фірму і вимоги тендера пишуть під неї;

- можливість маніпуляцій із термінами платежів. Наприклад, Харківський метрополітен встановив терміни оплати до 200 днів [12], що сформулово ризик маніпуляції: «своєму» постачальнику можуть заплатити за день, а «чужому» – можна і через півроку;

- складнощі через непрофесіоналізм учасників тендера, оскільки здебільшого закупівлі проводять люди без профільної логістичної освіти, наприклад, коли закупівлею шиферу займаються головні лікарі. Як результат – виникає багато проблем із заповненням документації. Саме тому потрібні освітні заходи щодо грамотної участі в тендерах, надання консультаційних та супроводжувальних послуг;

- можливість участі на торгах за домовленістю не із замовником, а з псевдо-конкурентом, і як результат – розрив тендера з переможцем, який запропонував найнижчу ціну. Приміром, два постачальники за домовленістю заходять на торги з різними ціновими пропозиціями, одна з яких є суттєво нижчою від конкурентних цін на торгах, при цьому учасник із нижчою ціною перемагає. Зрештою, виявляється, що переможець не надав своїх документів чи то неспроможний надати увесь перелік продуктів, а лише якусь частину, чи то просто відмовляється від участі, а тому його перемога скасовується і переможцем визнається учасник з високою ціною. Так сталося з поставками різного устаткування для порту «Южний» [13];

- за сучасних умов проведення торгів деякі держструктури зловживають, розділяючи одну велику закупівлю на кілька допорогових, щоб обійти тендерні ефективні процедури і укласти угоду з певним постачальником, тому потребує змін стаття 2 Закону «Про публічні закупівлі» [7] щодо вимог проведення закупівель через ProZorro з вартістю предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), яка дорівнює або перевищує 200 тисяч гривень;

- використання параметра «мінімальна ціна» як єдиного фактору на торгах спричиняє перемогу на торгах низькоякісної продукції, маніпуляції з якістю та / або обсягами замовлень. Учасники, які недобросовісно конкурують у тендері, спричиняють негативні наслідки для конкуренції, інтересів інших суб'єктів господарювання, споживачів. Саме тому слід залучати додаткові фактори, наприклад: терміни гарантій, наявність обслуговуючих філій у певному місті, відгуки, умови доставки й оплати тощо;

– низька ефективність і фінансова необґрунтованість процедури оскарження рішень тендерного комітету. Хоча порядок оскарження допорогових та надпорогових закупівель відмінний, але однаково малоефективний. Так, оскарження надпорогових закупівель регулюється Законом України «Про публічні закупівлі», а органом оскарження виступає Антимонопольний комітет України (АМКУ), рішення якого є обов'язковими для учасників торгів. Коштує оскарження надпорогових торгів недешево (5 000 грн для тендера по товарах і 15 000 грн – по виконанню робіт), а сплачується завжди подавачем скарги, незалежно від виграшу чи програшу у справі. Саме тому здебільшого таке оскарження є фінансово необґрунтованим. Крім того, аналіз поданих скарг показує, що АМКУ здебільшого відмовляє в розгляді скарг із формальних підстав [10], а оскарження непрозорого тендера чи рішення АМКУ в судовому порядку буде довготривалим (місяці, а то й роки), що нівелює значення будь-якого рішення суду. З іншого боку, оскарження допорогових торгів є безоплатним і регулюється Наказом ДП «Зовнішторгвидав України» «Про затвердження Порядку здійснення допорогових закупівель» № 35 від 13.04.2016. Скарга по таких торгах подається безпосередньо замовнику, який вправі її проігнорувати. Комісія з розгляду звернень, до якої передаються всі проігноровані замовниками скарги, не мають права зупинити процес проведення закупівлі, а може лише порекомендувати замовнику все ж таки вжити якихось заходів. Саме тому учасники рідко оскаржують процедуру закупівлі, хоча і мають на це право. Зараз оскаржується менше 1% закупівель.

Наведені недоліки ставлять дещо під сумнів прозорість проведення закупівель та відсутність корупційної складової у цьому процесі. Оскільки система ProZorro була впроваджена з метою економії бюджетних коштів та створення умов добросовісної конкуренції серед учасників публічних закупівель, вкрай необхідні цілеспрямовані дії [14] щодо її вдосконалення для ефективної боротьби з корупцією у сфері тендерних закупівель. Потрібно розуміти, що битва за прозорість закупівель – це війна. Корупціонери та шахраї усіяють і надалі намагатимуться дискредитувати процеси, наймати юристів, щоб шукати уразливості в системі.

Необхідним є постійне вдосконалення електронної системи, інакше це призведе до того, що бюрократи в короткий термін відновлять свої доходи, і це супроводжуватиметься різким зниженням якості надаваної продукції і послуг. Ситуація із закупівлями може стати гіршою, аніж до впровадження системи. За нинішньої політичної системи безкарним залишається невинувато завищене використання державних коштів на торгах. Тож у наш час вибудовувати онлайн-роботу українських держструктур треба по-новому й ефективно.

З іншого боку, було б перебільшенням говорити, що електронні сервіси цілком подолають корупцію у сфері закупівель. Платформа ProZorro не закриває шахрайство на всі 100%, але розкриває найбільш очевидні і поширені його види.

Нова редакція Закону України «Про публічні закупівлі» від 21.12.2017 [15] шляхом впровадження автоматичного ризик-менеджменту дозволить органам державного фінансового контролю моніторити закупівлі для упередження порушень на всіх етапах закупівлі. Такий моніторинг закупівлі дозволить краще виявляти порушення законодавства у сфері публічних закупівель та зобов'язувати учасників торгів усувати виявлені порушення. Так, у статті 7 цього Закону зазначено, що в разі підтвердження органом державного фінансового контролю факту усунення замовником виявленого порушення законодавства у сфері публічних закупівель, службова (посадова) особа замовника не притягається до адміністративної відповідальності за порушення законодавства. Якщо ж замовник не усуне

виявленого порушення і таке порушення матиме негативний вплив для бюджетів, а також висновок не оскаржено до суду, орган державного фінансового контролю має провести перевірку закупівлі відповідно до Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [16], при цьому процедура закупівлі на період проведення перевірки закупівлі не зупиняється.

На жаль, у цій редакції Закону не зазначено чіткі терміни усунення замовником виявлених правопорушень, а також не йдеться про відсторонення порушника від процедури закупівлі. Тож залишається певна «шпарина» для злостивих замовників. Слід зважати на те, що електронний сервіс – це лише програмний інструмент прозорого для загалу проведення торгів. До появи системи ProZorro інформація про закупівлі була просто недоступною для загалу. Саме тому можна стверджувати, що ProZorro запустила дієвий і демократичний принцип громадського контролю завдяки відкритому модулю, який дозволяє громадськості аналізувати і контролювати витрати державного апарату [17].

Разом із вдосконаленням законодавчої бази доречно враховувати напрацювання різноманітних міжнародних структур щодо антикорупційних заходів у сфері закупівель і залучати міжнародні організації, які допомагають імплементувати відповідні запобіжні заходи з підвищення прозорості та чесності в цій сфері, а також заходи з протидії викликам, що безпосередньо пов'язані з корупцією.

Паралельно з важливими реформами, які покликані подолати наявні і потенційні ризики у сфері закупівель, слід докладати зусиль для адаптації українського законодавства у сфері закупівель до стандартів ЄС.

З метою забезпечення чесної конкуренції в процесі закупівель на міжнародному рівні функціонує ціла низка міжнародних законодавчих документів, які у свій час були підписані і ратифіковані Україною:

- Директиви Європейського Союзу щодо державних закупівель [18], у тому числі Директива про електронне інвойсування в державних закупівлях 2014/55/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16.04.2014, яка є вкладом у зростаюче використання електронних засобів комунікації в сфері державних закупівель в ЄС;

- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [19], ратифікована Україною 18.10.2006;

- Конвенція про використання електронних повідомлень в міжнародних договорах [20], підписана Україною 23.11.2005;

- Типовий закон про електронну торгівлю Комісії Організації Об'єднаних Націй (ООН) з права міжнародної торгівлі [21];

- Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи [22];

- Угода про державні закупівлі [23] Світової організації торгівлі (СОТ), до якої Україна приєдналася 11.11.2015.

На додаток до цих міжнародних документів у сфері державних закупівель Світовий банк та інші міжнародні фінансові установи, які оперують значними бюджетами на міжнародні закупівлі, розробили власні настанови щодо державних закупівель. Крім того, такі організації, як Організація економічного співробітництва та розвитку та Transparency International, розробили спеціальні цільові інструменти для боротьби з корупцією у сфері закупівель [24].

Усі названі міжнародні документи відіграють важливу роль у законодавчій площині. Попри те, що комплексність регуляторних правил, закладених у ці інструменти, істотно варіюється, в основі цих правил закладені єдині основоположні принципи: прозорості, чесної конкуренції та об'єктивності критеріїв прийняття рішень у сфері закупівель. Дотримання їхніх положень допоможе Україні втілити антикорупційні ініціативи у сфері закупівель та підвищити прозорість процедур, сприятиме подоланню

існуючих та потенційних ризиків корупції у сфері закупівель, включаючи просування електронних закупівель. Адже, незалежно від того, наскільки унікальна чи особлива ситуація в Україні, цілком зрозуміло, що проблеми з корупцією тією чи іншою мірою виникають у кожній національній системі публічних закупівель. Тому залучення успішного світового досвіду і міжнародних інструментів у цій галузі є вельми важливим.

Крім досконалої законодавчої бази, узгодженої зі світовою спільнотою, та дієвого і прозорого контролю за законністю здійснення електронних закупівель органами державного фінансового контролю, потрібна сильна політична воля вищого керівництва держави щодо боротьби з корупцією і сформована на її основі єдина державна політика у сфері боротьби з корупцією, яка б включала комплекс заходів державного, політичного, економічного, соціального і правового характеру. Ні законодавчі, ні адміністративні, ні будь-які інші заходи, що направлені на протидію корупції, не можуть бути ефективними, якщо немає політичної волі на всіх рівнях влади. Важливою є й незалежність судової влади. Такий підхід всебічно ілюструє правоохоронна система Італії, Великобританії, Франції та інших країн [25].

З метою створення атмосфери прозорості в боротьбі з корупційними злочинами важливо активізувати процес контролю за держзакупівлями з боку бізнесу і громадських організацій. Байдужість громадськості заохочує чиновників до створення корупційних схем. Якщо люди усвідомлюють свої права, вони починають змінювати свій підхід. Так, 90% замовників [26] зацікавлені купувати чесно і за оптимальною ціною. Економічна діяльність владних структур має здійснюватися під суворим контролем громадськості. А для цього система електронних закупівель надає потужні засоби повноцінного моніторингу за такими критеріями, як низька якість оголошення, низька конкурентна активність і непрозорість проведення процедури.

Результати проведених досліджень виявили сильні та слабкі місця електронної системи закупівель ProZorro, показали необхідність пошуку нових підходів до управління системою публічних закупівель, проведення маркетингових досліджень щодо попиту і пропозиції товарів та послуг, забезпечення кращого співвідношення ціни та якості під час вибору переможця тендера, пошуку шляхів та напрямів удосконалення системи електронних публічних торгів, що має призвести до підвищення конкуренції та зниження корупції в цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дараган В.В. Вплив процесу євроінтеграції на сферу державних закупівель в Україні. Адміністративне та фінансове право. 2014. Вип. 127. С. 147–151.
2. Романенко Є.О., Шокін Р.Г. Реформування системи державних закупівель в Україні. Публічне урядування. 2016. № 4. С. 25–34.
3. Шавлай Н. Актуальність впровадження системи електронних закупівель «prozorro». Студентський вісник Національного університету водного господарства та природокористування. 2016. Вип. 1(16). С. 142–145.
4. Міняйло О.І., Костенко А.М. Сучасний стан та перспективи розвитку електронних державних закупівель в Україні. Економічний вісник університету. 2016. Вип. 29/1. С. 135–144.
5. Ткаченко Н. Управління системою державних закупівель. Вісник КНТЕУ. 2015. № 4. С. 5–13.
6. Мазаракі А. А. Регуляторна політика у сфері зовнішньої торгівлі: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 470 с.
7. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 07.05.2018).
8. У Молдові запускається українська система закупівель ProZorro. URL: <https://glavcom.ua/news/u-moldovi-zapuskajetsya-ukrajinska-sistema-zakupivel-prozorro-435508.html> (дата звернення: 07.05.2018).
9. ProZorro отримала престижну міжнародну премію Open Government Awards 2016. URL: <http://logist.fm/news/prozorro-otrimala-prestizhnu-mizhnarodnu-premiyu-open-government-awards-2016> (дата звернення: 07.05.2018).
10. Редька Р. Не все так прозоро в системі ProZorro. URL: <https://juscutum.com/ne-vse-tak-prozoro-v-sistemi-prozorro> (дата звернення: 07.05.2018).
11. ProZorro Explorer. URL: <https://bi.prozorro.org/sense/app/fba3f2f2-cf55-40a0-a79f-b74f5ce947c2/sheet/78e9e5d4-0f61-411e-a578-f507e12d2b03/state/analysis> (дата звернення: 07.05.2018).
12. Карпенко О. Мы боремся с коррупцией статистически: чтобы крали не 20%, а 1-2% URL: <https://ain.ua/2016/08/02/maksim-nefodov-my-boremsya-s-korruptsiej-statisticheski-ctoby-krali-ne-20-a-1-2> (дата звернення: 07.05.2018).
13. Система госзакупок ProZorro: эксперты о сильных и слабых местах // РІА Новости Украина. URL: <http://rian.com.ua/interview/20160422/1008885219.html> 22.04.2016 (дата звернення: 07.05.2018).
14. Трофименко О. Г. Електронні закупівлі як засіб боротьби з корупцією. Актуальні проблеми реалізації положень Закону України «Про запобігання корупції»: матеріали регіонального наук.-практ. круглого столу. (Запоріжжя, 1–2 грудня 2017 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2017. С. 185–188.
15. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель: Закон України від 21.12.2017 р. № 2265-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2265-19> (дата звернення: 07.05.2018).
16. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 16.10.2012 р. № 5463-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2939-12> (дата звернення: 07.05.2018).
17. Трофименко О. Г. Електронної закупівлі у контексті боротьби з корупцією. Актуальні проблеми запобігання корупції в органах публічної влади в Україні в умовах євроінтеграції: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 10–11 квітня 2018 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2018.
18. Збірник директив ЄС з питань державних закупівель. URL: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/EU-PP-Directives-Compendium_UKR.pdf (дата звернення: 07.05.2018).
19. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2007. № 49.
20. Конвенція про використання електронних повідомлень в міжнародних договорах. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_e71 (дата звернення: 07.05.2018).
21. Типовий закон про електронну торгівлю Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_321 (дата звернення: 07.05.2018).
22. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи від 05.07.2001 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_937 (дата звернення: 07.05.2018).
23. Угода про державні закупівлі: COT від 15.04.1994 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_050 (дата звернення: 07.05.2018).
24. Каліна А. Корупція в державних закупівлі: міжнародні правові інструменти. URL: <http://eupublicprocurement.org.ua/international-legal-tools-and-anti-corruption-efforts-regarding-public-procurement.html?lang=RU> (дата звернення: 07.05.2018).
25. Чередниченко О.Ю. Організаційно-економічний аспект використання досвіду створення та діяльності антикорупційних структур країн ЄС в роботі щодо запобігання та протидії корупції в Україні. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. № 58. С. 239–247.
26. ProZorro и темная сторона госзакупок. URL: <https://112.ua/stafij/prozorro-i-temnaya-storona-goszakupok-296112-amp.htmlc> (дата звернення: 07.05.2018).